

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
Кафедра історії та етнології України

Борисенківські ЧИТАННЯ

Збірник тез II Всеукраїнської наукової
конференції
м. Київ, 22 листопада 2024 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
Факультет історії, бізнес-освіти та права
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Історичний факультет
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет історії і міжнародних відносин
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Історичний факультет
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Факультет національної безпеки, права
та міжнародних відносин

ЗБІРНИК ТЕЗ
II Всеукраїнської наукової конференції
«БОРИСЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ»
22 листопада 2024 року
м. Київ

Київ – 2024

УДК 94(477+100)+37.016:94]:005.745

Б82

«Борисенківські читання»: Збірник тез II Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 22 листопада 2024 року). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 284 с.

Матеріали конференції містять тези доповідей учасників II Всеукраїнської наукової конференції «Борисенківські читання». Тематика конференції охоплює дослідження з актуальних проблем історії України та етнології, всесвітньої історії та міжнародних відносин, а також методики та методології історії.

Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, викладачів та усіх, хто цікавиться історією.

*Рекомендовано до друку Вчено радою історичного факультету
імені Михайла Драгоманова
(протокол № 5, від 18 грудня 2024 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Мелещенко Т.В. – кандидат історичних наук, професорка

Візер С.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Телегуз І.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Перепелюк О.М. – доктор філософії (історія та археологія), доцентка

Бакка Т.В. – кандидат педагогічних наук, доцентка

Упорядники:

Візер С.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Телегуз І.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Технічне оформлення:

Похиль С.С.

Рецензенти:

Щербак В.О. – доктор історичних наук, професор

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор

Тези подано в авторській редакції, автори матеріалів несуть відповідальність за подану інформацію, достовірність наведених фактів та посилань у текстах. Точки зору авторів публікацій можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії.

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2024

військової адміністрації в цьому регіоні мали відповідати нормативно-правовим інструкціям та розпорядженням особисто А. Гітлера та його оточення.

Список джерел та літератури

1. Державний архів Чернігівської області. Ф. П-470. Оп. 5. Спр. 290. Арк. 20-22.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 4620. Оп. 5. Спр. 16. 28 арк.
3. Костриба П.М. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. Київ : Держполітвидав, 1963. 488 с.
4. Коваленко О. Чернігівщина в роки нацистської окупації: *Документи і матеріали*. Чернігів, 2013. 496 с.
5. Герасимов О., Муковський І., Панченко П., Вишневський Р. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. Київ : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. 944 с.
6. Левченко Ю. Особливості використання «людського ресурсу» в адміністративно-територіальних одиницях України в роки окупації. *Військово-історичний меридіан*. Київ, 2013. Вип 2. С. 58-67.
7. Нестеренко Л. Остарбайтери Чернігівщини: вербування, умови праці на чужині та життя після повернення. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2015. С. 153-161.
8. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). Київ : Інститут історії України НАН України. 2009. 284 с.
9. Потильчак О. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: [дисертація]. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. 1999. 205 с.

ОСОБЛИВОСТІ ГОЛОКОСТУ НА ЖИТОМИРЩИНІ 1941-1943 рр.

*Доценко Віктор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У статті здійснюється аналіз особливостей реалізації на Житомирщині нацистської програми «остаточного розв'язання єврейського питання» в Європі, встановлення відповідальних за цю сторінку геноцидальної політики нацистів, розкриття та особливості участі у знищенні євреїв місцевих колаборантів.

Ключові слова: Голокост, Житомирщина, євреї, колаборанти, Друга світова війна.

Житомирська область опинилась в німецькій окупації вже на початку осені 1941 р. Одразу в регіоні нацисти розпочали реалізацію програми зі знищення єврейського населення. Для кожного окупованого регіону розроблялась власна програма. Вона враховувала специфіку регіону та кількість євреїв серед місцевого люду. Житомирщина мала стати місцем для створення німецьких колоній, з переселенців з Райху та місцевих фольксдойче. Тому тут дуже швидко працювали айзацгрупи. Тим більше, що в регіоні залишилось дві треті місцевого єврейського населення. Одні не встигли виїхати, інші вважали прихід нацистів ні чим не гіршим від місцевої комуністичної влади.

Програма передбачала широке використання пропаганди «жидо-більшовизму» та його звірств серед місцевого населення окупованих українських земель. Поширювались ідеї про те, що євреї були організаторами голоду 1932-1933 рр., репресій 1930-х рр. Наголошувалось, що саме євреї складали більшість серед співробітників радянських карально-репресивних органів. Зображення жидо-більшовицького режиму в нацистській пропаганді зводилось до використання символів смерті, голоду та хвороб, які несуть оточуючому люду різноманітні біди. У газетах публікувались частини плакатів, фото колажі, оповідання про «жидів, які є вічними ворогами всього українського». Серед плакатної продукції виділялася серія «Жиди – наші вічні вороги». До серії входили плакати «Сталін та жиди – це банда злочинців», «Матері! Застерігайте своїх дітей від впливу жидівських бандитів». Головним посилом плакатів був вислів, який підводив до факту знищення жидо-більшовиків – «Жидам не місце серед нас!» [3, с. 106].

В перші дні окупації німці зганяли місцевих євреїв до районних центрів, чи великих сіл, де створювались тимчасові гетто. На відміну від гетто в польських містах, «радянські» гетто не мали бути довготривалим місцем проживання євреїв. Зібраних там євреїв нацисти не передбачали використовувати в окупаційній економіці. Це були пункти збору євреїв певної місцевості (району) для подальшої їх ліквідації. Більшість збірних пунктів проіснували не більше місяця. Іноді пунктами тимчасової концентрації євреїв ставали колгоспні клуні, ферми, або навіть звичайні товарні вагони. [6, С. 124]

До «акцій» долучали українські підрозділи допоміжної поліції, угорські та словацькі військові формування, приписані до Генерального округу Житомир [2, с. 325]. Функція допоміжної поліції, на початках, зводилась до збору і охорони приречених на смерть. Згодом, нацисти стали залучати поліцаїв і до здійснення розстрілів. Розстрільні команди формували керівники місцевої поліції, підбираючи потрібних виконавців.

Особливо жорстоко під час розстрілів поводити себе колишні злочинці та асоціальні елементи та звичайні садисти, які долучилися до місцевої поліції. Ними керувало прагнення до наживи, підвищення свого соціального статусу, можливість реалізувати свої садистські схильності. Крім того, вони отримували і матеріальну вигоду, долучившись до розподілу майна вбитих [1, с. 99].

Процес знищення євреїв Житомирщини мали реалізовувати спеціально навчені війська СС. Підготовлені команди рухались за наступаючими військами Вермахту. Вони вступали в окуповані населені пункти одразу після виходу польових військових частин і починали реалізацію «остаточного вирішення». Перші розстріли євреїв відбувались, як акти відплати за їх «злочини» проти місцевої окупаційної адміністрації [4, с. 187].

Особливу жорстокість нацисти та їх посіпаки проявляли до єврейських дітей та вагітних жінок. Вони ставали мішенями для жорстоких, садистських страт та знущань. Поліцаї Ружинської поліції у травні 1942 р. збирали вцілілих єврейських дітей у віці 5-10 років і возили по 20-30 осіб до місця розстрілу за територію колгоспу «Новий світ». Частину дітей закопали живими [5, с. 37].

Вцілілі під час розстрілів євреї, кому вдалося втекти, блукали місцевими лісами та селами, переховуючись у покинутих будинках та господарських будівлях. Деяким з них надавали допомогу місцеві селяни, ризикуючи власним життям і життям своїх рідних.

Частина втікачів намагалась пристати до радянських партизанів, чи загонів українського руху Опору. Однак, їх, досить часто, не бажали приймати до військових формувань. Особливо це стосувалось літніх людей, жінок та дітей. Дана категорія значно обмежувала маневрені можливості загону, а також вони потребували харчання. Для більшості загонів продовольче питання, загроза голоду залишалась актуальною у весь період окупації. Відмова від місця в загоні для більшості вцілілих євреїв означала майже неминучу смерть.

Свідками Голокосту на території Житомирщини стали пересічні громадяни, які вимушено опинились в окупації. Вони залишили свої свідчення у справах пов'язаних з засудженням місцевих колаборантів та нацистських офіцерів, гестапівців, членів айзацгруп, які реалізовували план «остаточного розв'язання». В архіві Управління СБУ в Житомирській області, Галузевому архіві СБУ у Києві знаходяться ці документальні свідчення.

Отже, масові вбивства єврейського населення на території Житомирської області розпочались вже в перші тижні нацистської окупації. Їх виконували спеціально підготовлені підрозділи айнзацгруп та підрозділи місцевої допоміжної поліції. Важливим фактором пришвидшеної процедури знищення місцевого єврейства стало розташування в регіоні німецьких колоній Гегевальд і Фьорстерштадт. Знищення євреїв супроводжувалось застосуванням фізичного

і психологічного знуцання. З особливою жорстокістю нацисти знищували єврейських дітей та вагітних жінок. Майно вбитих, їх будинки та квартири стали оплатою для виконавців Голокосту. Жахливий нацистський геноцид, майже знищив єврейську культурну та етно-соціальну спільноту Житомирщини. Лише одиницям вдалось порятуватись від нацистського терору.

Список джерел та літератури

1. Вронська Т. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України. *Український історичний журнал*. 2013. Вип. 1. С. 92-105.

2. Лауер В. «На ньому лежить увесь тягар управління»: нацистські цивільні правителі і Голокост у Житомирі. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. Київ : Дух і Літера, 2015. 520с.

3. Маєвський О. Via a vis: образ ворога, сформований радянською і німецькою пропагандою, в карикатурній і плакатній продукції. *Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ)*. Київ : К.І.С., 2015. С. 103-114.

4. Нариси з історії та культури євреїв України. Київ : Дух і Літера, 2005. 440 с.

5. Рудницька Н. До історії геноциду євреїв та ромів на Житомирщині в роки гітлерівської окупації (на матеріалах архіву Управління СБУ в Житомирській області). *Запорожские еврейские чтения: Сборник статей и материалов (16-17 апреля 2015 года)*. Днепропетровск : Ткума, 2016.

6. Стельникович С. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941-1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.